

BICENTENARIO, 1810–2010

**LATIN-AMERIKA:
A FÜGGETLENSÉG ÚTJAI**

Szerkesztette: Anderle Ádám

második, bővített kiadás

Szeged, 2012

INDIÁNKÉRDÉS A FÜGGETLEN LATIN-AMERIKÁBAN

A gyarmati korszak végére Latin-Amerika számos régiójában kiéleződött a helyzet, és egyre több konfliktus jelentkezett a fehér elit és az indián tömegek között. A gazdasági és politikai életet irányító fehérek a legtöbb helyen még mindig csak egy igen kis réteget alkottak, Peruban pl. a lakosság mintegy 12%-át tették ki, a 60%-nyi indiánnal szemben (ugyanitt a meszticek aránya körülbelül 22% volt). A növekvő számú megmozdulásokban és felkelésekben társadalmi és faji feszültségek is megjelentek. Az indián megmozdulásokat sorra leverték, a fehér elit mellett a kreolok is a gyarmati rendszer védelmére keltek az indián tömegekkel szemben, hiszen saját hatalmukat is veszélyeztették volna: a kreol rétegek részesei voltak a gyarmati gazdaságnak, s számoltak az indián munkájával a bányákban, haciendákon, vagy a városi műhelyekben¹.

A függetlenségi háborúk után születő latin-amerikai országokra zavaros évtizedek köszöntöttek a XIX. század első felében, politikai bizonytalanság jellemzi az időszakot szinte minden országban. A függetlenségi háborúk főszereplői a kreolok voltak, bár más társadalmi csoportok is megjelentek, Mexikóban például Miguel Hidalgo és José María Morelos papok több tízezres indián tömeget tudtak mozgósítani a harcokban. A függetlenség kivívása után a hatalom a kreol oligarchia kezében összpontosult, akik erős, és központosított államban gondolkodtak, az immáron elitjét veszített indián csoportok a társadalom alsó osztályait alkották. Spanyolországban a Cádizi Cortesben 1812-ben ugyan rendelet született az indián adók eltörléséről, azonban a legtöbb indián országban (Mexikó kivételével) az indián adók (esetleg más megnevezéssel) tovább éltek és bevételi forrást jelentettek a születő államoknak. Az új köztársaságok közül számos rendelkezett az indián jogi státusáról, illetve a kényszerszermunka eltörléséről. A legtöbb alkotmány deklarálta polgárai szabadságát és egyenlőségét, megszüntetve ezzel a faji alapú különbségtételt. E szemlélet tükröződik San Martín ismert 1821-es kiáltványában, melyben megtiltja még az indián vagy őslakos szavak használatát is, és e helyett mindenkit peruinak szólít. Hasonló felvetést találunk a mexikói José María Luis Mora esetében is². A függetlenség

¹ John Lynch: Los orígenes de la independencia hispanoamericana. In: Leslie Bethell (szerk.): Historia de América Latina, 5. kötet, Barcelona, Editorial Crítica, 1991, 25-33.

² Manuel Ferrer Muñoz: Pueblos indígenas en México en el siglo XIX: la igualdad jurídica, ¿eficaz sustituto del tutelaje tradicional? In: La supervivencia del derecho español en Hispanoamérica durante la época independiente, México, UNAM, 1998, 173.

kivívásától kezdve az új köztársaságokban már nem volt kötelező a született gyermekek fajának regisztrálása sem. Az elmélet és a gyakorlat között azonban nagy különbségek voltak. Az indiánra, mint jogi alanyra tekintettek, melynek egyik legfontosabb következménye az indián közösségi tulajdon rendszerének lerombolása volt. Az indián közösségek a születő köztársaságok számára nagy problémát jelentettek mind gazdasági, mind társadalmi téren, akadályozták beilleszkedésüket az új politikai struktúrába. Mindennek ellenére a század első felében még a legtöbb indián zónában a közösségek továbbélését lehet látni³, azonban a század ötvenes éveitől kezdődő liberális korszak az indián közösségek és a közösségi földek nagyfokú felszámolását hozta magával. 1850 és 1870 között több indián közösségi földet sajátítottak ki, mint az egész függetlenségi korszakban. A közösségek egyes tagjai váltak a földek birtokosaivá, akik így szabadon eladhatták a földeket, vagy maga az állam vált a földek hasznélvezőjévé, amelyeket aztán eladhatott magánszemélyeknek⁴. E liberális reformoknak nem minden esetben volt azonnali a hatása. Mexikóban az 1856-os Lerdo-törvény valódi következményeit csak Porfirio Díaz kormányzása alatt lehetett érzékelni igazán. Guatemalában nem annyira a földeket, mint inkább a közösségek tagjainak munkaerejét használták ki, Peruban pedig a közösségi földek viszonylag kisebb részét érintette csak a földek felvásárlása.

Szintén ezekre az évekre jellemző a spanyol-amerikai társadalmi elit európai polgársághoz való kötődése. Saját társadalmának alsóbb rétegeivel – indiánokkal, afroamerikaikkal, mulattokkal – nem tudott azonosulni, elmaradott, alsóbbrendű fajoknak tekintette őket, akik csak akadályozták az országok fejlődését, és akikre alapozva nem lehetett nemzetet építeni. A század második felében jelenik meg az a romantikus generáció, akik számára egyértelműen Európa jelentette a követendő modellt. A barbárságot képviselő indiánokkal szemben szerintük a modernizációt és fejlődést a fehér bevándorlás ösztönzésével lehetett elérni⁵. A korszak reformkormányai ezért az európai bevándorlást szorgalmazták, a század utolsó harmadában ez meg is indul, melynek egyik következménye a még le nem igazott indián földek elvétele volt. Több országban a különböző törvényi szabályozások az indián korlátozás nélküli kizsákmányolását tették lehetővé. Klasszikus példája

³ *Tulio Halperín Donghi*: Economía y sociedad. In: *Leslie Bethell* (szerk.): *Historia de América Latina*, 6. kötet, Barcelona, Editorial Crítica, 1991, 23-24.

⁴ *Cletus Gregor Barié*: *Pueblos Indígenas y derechos constitucionales en América Latina: un panorama*, Bolivia, Instituto Indigenista Interamericano, Comisión Nacional para el Desarrollo de los Pueblos Indígenas, Editorial Abya-Yala, 2. kiad., 2003, 81; *Tulio Halperín Donghi*: i. m. 39.

⁵ *Frank Safford*: Política, ideología y sociedad. In: *Leslie Bethell* (szerk.): *Historia de América Latina*, 6. kötet, Barcelona, Editorial Crítica, 1991, 96.

ennek a kötelező indián munka, vagy az adós jobbágyság intézménye. Peruban például egy 1852-es törvény engedélyezte az előleggel megírt szerződéseket, melyek tulajdonképpen lehetetlenné tették, hogy az indián elhagyhassa azt az haciendát, ahová leszerződött. Ez az enganche-rendszere, melyet később a bányákban és a nagy, part menti ültetvényeken is engedélyeztek⁶.

A függetlenség kikiáltásának éveiben meghozott rendeletek megkopni látszódtak a század során, és egyre inkább előtérbe kerültek az indiánról alkotott negatív, sok esetben rasszista vélemények és attitűd. A kreol elitnek szüksége volt az indiánra és földjeire gazdasági értelemben, míg politikailag elhatárolódott tőle, alacsonyabb rendűnek tekintette, akinek nem volt joga saját érdekképviseléséhez, sem politikai döntésekben részt venni, vagy tanulni. A század második felétől Latin-Amerika a világpiachoz kapcsolódott főként mezőgazdasági exportja révén, mely megnövelte a munkaerő szükségleteket és a földterületek iránti igényt. Argentínában az egész századra jellemzőek a pampa, a patagóniai régió és a Gran Chaco indián zónáinak meghódítására, azaz hatalmas földterületek megszerzésére irányuló törekvések, melyek csúcspontjukat Julio Argentino Roca elnök idején érték el. A mapuche, tehuelche és ranquel indiánok felügyelete alatt álló területek ellen számos katonai akciót szerveztek, a végső sikert az 1879–1880-as években indított hadjárat, a „Sivatag meghódítása” hozta. A hadjárat következménye az indiánok kiirtása volt, a legóvatosabb becslések 15-60 ezer, míg mások 100 ezer halottról beszélnek⁷. Chilében a mapuche indiánok jelentettek hasonló problémát. A spanyol korona még 1803-ban ugyan elismerte Araukánia szuverenitását a Bío Bío folyótól délre eső területeken, a független chilei állam azonban minden igyekezetével e területek megszerzését próbálta elérni. Az 1860-as években induló „pacifikációs kampány” részeként területfoglalások indultak, míg 1881-re a chilei hadsereg végleg elfoglalta a régiót, a mapuchéknak eredeti területeik 6,4%-át hagyva csak meg. A 80-as évek aymara és más indiánok által lakott zónák annektálását hozta (Húsvét-szigetek, Patagónia), hatalmas területeket biztosítva így az újonnan érkező telepeseknek⁸.

Sokan fogalmazták meg a függetlenségi korszak kapcsán, hogy az az indián rétegek számára a gyarmati korszakhoz képest egy bizonytalanabb, kiszolgáltatottabb helyzetet teremtett. Nem véletlen, hogy a század második felétől

⁶ Pierre Vayssière: El hecho y el derecho en la política indigenista del Perú independiente. In: Indianidad, etnocidio, indigenismo en América Latina, México, Instituto Indigenista Interamericano, 1988, 82-83.

⁷ Cletus Gregor Barié: i. m. 115.

⁸ José Aylwin: Pueblos indígenas de Chile: antecedentes históricos y situación actual, Instituto de Estudios Indígenas, Universidad de la Frontera, Serie Documentos No. 1., <http://www.xs4all.nl/~rehue/art/ayl1a.html>

egyre több indián felkelés jelentkezett a térségben. Az egyik legnagyobb és legtöbb áldozatot követelő megmozdulás az 1847-ben, Cecilio Chi által indított mexikói Kasztok Háborúja volt, mely egészen 1901-ig tartott, amikor az utolsó, még maya kézen lévő városokat, Bacalart és San Chanta Cruzt is elfoglalták a kormányerők⁹. 1885-ben Mexikó észak-nyugati területein a yaqui indiánok indítottak harcot, azonban Porfirio Díaz gyorsan leverte a megmozdulásokat és megindult a yaqui indiánok kiirtása, illetve földjeikről való elűzésük is. Bolíviában 1889-ben egy aymara vezető, a „Félelmetes Willka”-ként ismert Pablo Zárate Willka indított felszabadító harcot, célja a földek visszaszerzése, a kecsuák és aymarák kormányzati részvétele volt. Az oligarchia válasza az ellenállás megtörése és még több föld elvétele volt, Willkát 1905-ben kegyetlen módszerekkel végezték ki. A századelő további indián megmozdulásokat hozott magával, mind a közép-amerikai, mind az andoki térségben, a cél pedig már nem az indián földek védelme, hanem azok visszaszerzése is volt.

A század utolsó harmadában jelenik meg a pozitívizmus, mely számos országban kormánypolitikává is vált. A pozitívizmus hatott a szintén ebben a korszakban megjelenő indigenista gondolkodásra is¹⁰. Meszticék és kreolok alkották e csoportot, akik felismerték, hogy valamilyen megoldást kell találni az indián problémára; elsőként az oktatás, majd később különböző egyéb javaslatok jelentek meg. Mexikóban, Porfirio Díaz elnöksége alatt alakult ki legmarkánsabban a mesztic felfogás. Francisco Pimentel már a hatvanas években, majd később a századfordulón Francisco Bulnes, Francisco Cosmes és Andrés Molina Enriquez is úgy vélik, a mesztic faj az, amely a leginkább képes megalkotni az egységes nemzetet, egyesíti a fehér és indián faj előnyeit, ő lehet a nemzet megmentője. Az indián önmagában a fejlődés gátját jelenti, azonban ha feladja önmagát, azaz asszimilálódik, ő is a nemzet részévé válhat. Pimentel felvetése szerint az indiánnak fel kell hagynia régi szokásaival, nyelvével, hogy homogén csoportot alkothasson a nemzet többi tagjával. Mindehhez hozzájárul még egy fontos elem: ezzel az átváltozással együtt kell járnia a közösségi tulajdon eltörlésének is, hogy az indián kisbirtokossá, és így a gazdasági rendszer részévé válhasson¹¹. Mexikó valóban a meszticizálódás útjára tért, a XX. századra pedig végleg mesztic országgá vált.

Ez a fajta meszticizálás nem minden államban jelentkezett hasonló mértékben. Guatemalában a mesztic kisebbség egyértelműen kirekesztette a

⁹ Lásd még: *Moisés González Navarro*: La guerra de castas en Yucatán y la venta de mayas a Cuba. In: *Historia Mexicana*, vol. XVIII núm. 1, 11-34.

¹⁰ Az áramlat először az irodalomban jelent meg, majd hatására az indiánkérdés a közélet és politika színterein is közkedvelt témává vált.

¹¹ *Luis Villoro*: Los grandes momentos del indigenismo en México, México, Ediciones de la Casa Chata, 1978, 178-185.

társadalomból az indián többséget. Peruban az andoki és partvidéki, illetve városi zónák között hatalmas különbségek voltak, az előbbi régió megmaradt indián többségű térségnek, meszticizálódás valójában csak a partvidéki területeken és a városokban ment végbe. Hasonló volt a helyzet Bolíviában is, fehér-kecsua keveredés Cochabamba térségében volt érzékelhető, míg az aymara indiánok a fennsíki részeken viszonylag homogén csoportot alkottak. A mesztic alapú társadalom gondolata a századfordulón megjelent a bolíviai Franz Tamayónál is, míg kortársa, Alcides Argüedas három etnikum együttéléséről beszélt. A fent említett mesztic gondolkodás mellett megjelentek más felvetések is. A XIX. század végének, XX. század elejének egyik irányzata az a paternalista gondolkodás, amely az indiánt mint védtelen, önállóan saját érdekeiért küzdeni nem tudó, gyámkodásra és jogi védelemre szoruló egyént vizsgálja. E felfogás legtöbb képviselője a közösségi földtulajdonra, mint az indiánt védő rendszerre tekintett, így annak fenntartása mellett állt ki. A liberálisok egyértelműen a közösségi földek eltörlésében és a magánbirtokokban látták az indián probléma megoldását. Ugyanebben az időszakban megfigyelhető egy olyan irányzat is, amely a korabeli indiánnal és az indiánproblémával szinte nem is törődik, figyelme sokkal inkább a dicső indián múlt felé fordul. E csoport jeles képviselője a perui Alejandro Deustua vagy José de la Riva-Agüero. A korszak legradikálisabb gondolkodói (pl. González Prada) az indián problémát, mint társadalmi és gazdasági problémát vizsgálják, összekötve az indiánkérdést a földkérdéssel. A nemzet alapjaként az indiánt határozzák meg és az indián probléma megoldására felvetik akár felkelések és harcok lehetőségét is¹².

A század első éveiben születnek az első, valódi indiánvédő szervezetek is. Brazíliában 1910-ben, az egész kontinensen elsőként, kormányzati szervként megalapítják az Indiánvédő Szolgálatot. Az 1966-ig működő szervezet legfőbb célja az indián földek védelme és felügyelete volt¹³. Mexikóban szintén 1910-ben, a függetlenség százéves évfordulójának ünnepléseihez kötődve, Francisco Belmar vezetésével és Porfirio Díaz jóváhagyásával megalakult a Mexikói Indianista Társaság, melynek a későbbiekben vidéki alszervezetei is megjelentek. Az indiánügyekkel való foglalkozás a kormányzat részéről is észlelhető ebben az időszakban. Az egyre sokasodó indián megmozdulásokat a kormányzat leverte, ugyanakkor támogatta olyan intézmények megalapítását, mint például a Nemzeti Régészeti, Etnológiai és Történeti Múzeum, melynek feladatai közé tartozott, hogy a nemzet formálásához szükséges elemeként az indián múltat és indián

¹² *Jancsó Katalin*: Indigenismo político temprano en el Perú y la Asociación Pro-Indígena, Szeged, 2009, 58-72.

¹³ *Cletus Gregor Barié*: i. m. 165.

szimbólumokat tanulmányozza. Az 1914-ig fennálló társaság egyik fontos feladata volt az Első Indianista Kongresszus megszervezése. A magánszemélyek által alapított társaság 1911 és 1913 között folyóiratot¹⁴ is működtetett¹⁵. Peruban szintén magánszemélyek kezdeményezésére, 1909-ben született meg az Asociación Pro-Indígena nevű indiánvédő szervezet, melynek mexikói társához képest nagyobb országos lefedettsége és a jövőt illetően jelentősebb hatása is volt. Az 1917-ig működő társaság 1912 és 1917 között működtette folyóiratát¹⁶, céljai között a jogvédelem és jogi képviselés, az indiánokkal szembeni visszaélésekről való beszámolók készítése, információgyűjtés, nemzetközi szervezetekkel való kapcsolat fenntartása volt, illetve igyekeztek elérni, hogy az indián problémák megjelenjenek a napi politikában és a sajtóban.

Az említett szervezetek már előfutárai voltak a húszas években megjelenő, második indigenista áramlatnak, mely egyben megalapozta az intézményesült indigenizmus megjelenését. A mexikói forradalmat követően 1917-ben elfogadott új alkotmányban már megjelentek indigenista elemek, az alkotmány elismerte a közösségi tulajdont, noha maga az indián szó nem szerepelt az alkotmány szövegében (helyette népek, törzsek, társbirtokosok, stb. megnevezések szerepeltek). Peruban, Augusto B. Leguía 11 éves kormányzása alatt, 1920-ban a kontinens egyik első indigenista alkotmánya született meg. Az alkotmány eltörölte az enganche-rendszerét, elismerte az indián közösségek jogi létezését, szólt arról, hogy az állam feladata az indián faj védelmezése és a szükségleteinek megfelelő és fejlődéséhez szükséges törvények megalkotása. Az 1933-ban elfogadott új alkotmány továbbá egy indiánügyi tanács felállítását deklarálta. Mindezzel párhuzamosan megvonta a választójogot az analfabétáktól, mely a korabeli indián lakosság többségét jelentette¹⁷. Nicaraguában már 1914-ben megszületett egy, az indián közösségi földek eladását tiltó rendelet, Panamában a kuna indiánok értek el komoly eredményeket az 1925-ös kuna forradalom következményeként: a békeegyezmény elismerte a kuna szokásokat, előírta azok védelmét és egyben egyenes utat biztosított a kuna autonómia elismeréséhez¹⁸.

¹⁴ Boletín de la Sociedad Indianista Mexicana címmel.

¹⁵ Guillermo Bonfil Batalla: Andrés Molina Enriquez y la Sociedad Indianista Mexicana, México, Instituto Nacional de Antropología e Historia, 1967, 218-219; Beatriz Urias Horcasitas: Etnología y filantropía. Las propuestas de "regeneración" para indios de la Sociedad Indianista Mexicana, 1910-1914. In: *Serie de Historia Moderna y Contemporánea*, México, Instituto de Investigaciones Históricas, UNAM, 2001, 223-239.

¹⁶ El Deber Pro-Indígena.

¹⁷ Cletus Gregor Barié: i. m. 471-474.

¹⁸ Ramón Máiz: Indigenismo político en América Latina. In: *Revista de Estudios Políticos*, No. 123, 2004, 143.

A húszas években mind Mexikóban, mind az andoki térségben megjelentek nagy indigenista gondolkodók. Mexikóban az egyik legjelentősebb személyiség a XX. századi indigenizmus előfutáraként is számon tartott Manuel Gamio, aki az oktatásban és nevelésben látta az indiánkérdés megoldását. Antropológusként az országot 10 kultúrvidékre javasolta felosztani, melyeken az indián népességet tanulmányozták volna, faji, nyelvi, kulturális gyökereket keresve. José Vasconcelos 1921-től oktatási miniszterként az indián kulturális asszimilációját tűzte ki célul, szintén az oktatás fontosságát hangsúlyozva és a kozmikus faj, azaz a mesztic faj eljövételét hirdetve. Moisés Sáenz 1922-ben megalapította az első Vidéki Iskolát, melynek célja az indián integrálása volt a társadalomba. 1924-ben a fővárosban megalapították az Indián Diák Házát, mely bentlakásos iskolaként működött. Az eredeti elgondolás szerint az itt tanulók tanulmányaik befejezése után hazatértek volna falvaikba, hogy ott adják át megszerzett ismereteiket. Azonban a program nem bizonyult sikeresnek, és 1932-ben bezárták a házat¹⁹. Peruban José Carlos Mariátegui, Víctor Haya de la Torre, majd Luis E. Valcárcel és Uriel García nevei fémjelzik az említett időszakot. Mariátegui, folytatva a századforduló radikális gondolkodóinak sorát, az indiánkérdést a földkérdéssel kapcsolta össze, nem az oktatásban látta a probléma megoldását, sokkal inkább gazdasági és társadalmi kérdésként kezelte azt, kitüntetett figyelmet tulajdonítva a közösségi földtulajdonnak. Haya de la Torre és az általa alapított APRA vezette be az Indoamerika kifejezést, mint egyik lehetséges megnevezését a kontinensnek, az ő esetükben azonban, noha főként a kezdeti időszakban dicsőítették az inka múltat és az indián újjászületését hirdették, valójában gondolkodásuk középpontjában a városi középrétegek érdekei és problémái álltak.

Cuzcóban 1926-ban alapították meg az *Újjászületés Csoportot*, mely már egy indián alapú nemzetben gondolkozott; indián nyelvű újságot és indián nyelvű oktatást igyekeztek megszervezni, az általuk alapított Indián Házban kecsua és aymara nyelvű előadásokat tartottak. E csoport képviselője Valcárcel, aki össz-andoki koordinátákba helyezi az indiánkérdést és úgy gondolja, az indián a legerősebb faj a kontinensen²⁰. Uriel García is e csoporthoz kötődik, aki az *új indián* fogalmát vezeti be, szerinte a mesztic faj fogja a nemzet alapját alkotni. A

¹⁹ Miguel Ángel Sámano Rentería: El indigenismo institucionalizado en México (1936–2000): un análisis. In: La construcción del estado nacional: democracia, justicia, paz y estado de derecho. XII Jornadas Lascasianas, México, UNAM, 2004, 142-145.

²⁰ Anderle Ádám: Nemzettudat és kontinentalizmus Latin-Amerikában a XIX. és a XX. században, Budapest, Kossuth, 1989, 186.

korszak talán legradikálisabb nézeteit a 20-as, 30-as évek kommunista pártjai képviselik, akik kecsua és aymara köztársaságok megalakítását tűzték ki célul²¹.

Az ezt követő évtized az intézményesült indigenizmus megjelenését hozza magával. Mexikóban 1934-ben Lázaro Cárdenas elnöksége alatt indult el a hivatalos indigenizmus, ekkortól felgyorsult az agrárreform, 1935-ben megalapították az Indián Ügyek Önálló Osztályát. A komolyabb, antropológiai kutatások megszervezésére és kivitelezésére 1938-ban megalakították a Nemzeti Antropológiai és Történeti Intézetet, illetve elindították az antropológus képzést is. 1937-ben az Oktatási Minisztériumon belül különálló osztályt hoztak létre az indián oktatás felügyeletére, 1939-től pedig megkezdte működését az Indián Nyelvek Tanácsa. Nem véletlen, hogy éppen Mexikóban, Pátzcuaróban, 1940-ben rendezték meg az Első Amerika-közi Indigenista Kongresszust, melyen döntés született az Amerika-közi Indigenista Intézet megalapításáról, mexikóvárosi székhellyel²². Az intézet alapokmányát 5 ország írta alá az alapítás pillanatában: Mexikó, az Egyesült Államok, Ecuador, El Salvador és Honduras. A tagok száma később 16-ra emelkedett, az Egyesült Államok 2000-ig volt tag. Az intézet komoly kiadói munkát végzett, megalapította hivatalos folyóiratát, az *América Indígena*t. A második kongresszust Cuzcóban szervezték, melyet még kilenc követett, az utolsót 1993-ban, Nicaraguában tartották. A kilencvenes évek második felétől komoly finanszírozási gondok kezdődtek az intézetben, így mind a kongresszusok szervezése, mind a különböző folyóiratok, szakmai anyagok kiadása komoly akadályokba ütközött. 2008-ban döntés született a szervezet megszűnéséről. Az indián kongresszusok aktái tartalmazzák a latin-amerikai indigenista mozgalom politikájának, kutatásainak, stratégiáinak pontjait. A különböző kongresszusokon elfogadott határozatok azonban igen kis mértékben valósultak meg, melynek számos oka volt: sok esetben az uralkodó osztályok érdekeit nem szolgálták a határozatok, éppen ezért nem állt érdekükben ezek végrehajtása, ráadásul a határozatok nem voltak kötelező érvényűek, inkább csak irányadóak voltak. Már 1940-ben az első kongresszuson felszólították a tagállamokat, hogy alapítsák meg nemzeti indigenista szervezeteiket. Mexikóban a már létező Indián Ügyek Önálló Osztálya 1948-ban Nemzeti Indigenista Intézetté alakult. A brazil, 1910-ben alapított szervezet 1967-ben vált Indián Nemzeti Alapítvánnyá. A perui indigenista intézetet 1946-ban alapították, a guatemalait az Oktatási

²¹ *Anderle Ádám*: Movimientos políticos en el Perú entre las dos guerras mundiales, Havanna, Casa de las Américas, 1985, 177-199.

²² *Miguel Ángel Sámano Rentería*: i. m. 145-146.

Minisztériumhoz kapcsolódó szervezetként alakították meg, mint ahogy a bolíviai is 1941-ben. Ecuadorban önálló intézet született 1942-ben²³.

A negyvenes évektől kezdve a hivatalos indigenizmus különböző problematikákat vetett fel. Az első másfél évtizedben az oktatás, nyelv és kultúra témakörei jelentek meg, ekkor még célként az indián spanyol nyelvre tanítását fogalmazták meg, mely eszközként szolgálhatott az indián társadalomba való integrálásához, a kétnyelvű oktatásig azonban még igen hosszúnak tűnt az út. Az indián közösségek kérdése 1955 után került egyre inkább napirendre, különböző projektek jelennek meg, új technológiák, termékek, termesztési/tenyésztési módszerek bevezetésére és a közösségek hatékonyságának növelésére. Számos országban éppen ezekben az években vezettek be agrárreformokat is (a guatemalai és bolíviai forradalom időszaka ez, illetve bő másfél évtizeddel később Peruban Velasco Alvarado kormánya kapcsolódik még a sorhoz). Közben nemzetközi szervezetek támogatásával egyre több program indult útjára, az ötvenes években született meg például az Andok Misszió, melyet a Nemzetközi Munkaügyi Szervezet, az Unesco és más szervezetek támogattak Peruban, Bolíviában és Ecuadorban és céljaul az andoki térség közösségeinek társadalmi, gazdasági és kulturális fejlesztését tűzte ki²⁴. A hivatalos indigenizmus első évtizedeiben az indián védelmét fogalmazták meg, a cél az indián társadalomba való integrálása volt. Ennek ára is volt, az indián közösségekben egyre inkább érzékelhető volt a korábbi struktúrák felbomlása. A hatvanas évek végétől megjelent egy új antropológus nemzedék²⁵, amely egyre inkább kritikával kezdtek szemlélni ezt az első időszakot.

A hetvenes évektől új irányok jelentek meg, egyre több szemináriumot, konferenciát, vitát szerveztek különböző témákban. A VIII. Amerika-közi Indigenista Kongresszusra, Méridába (1980) már meghívták az indián szervezetek képviselőit is. Ezekben az években jelentek meg az indianizmus és az etnofejlődés foglmai, ezek lényege a nyugati kultúrával ellentétes kultúra hangsúlyozása, a régi technológiák alkalmazása, mint eredeti, amerikai fejlődési alternatíva. Felmerültek már az önrendelkezés és autonómia kérdései is. 1987-ben Ollantaytambóban, az Benniszülött Népek Világtanácsának V. Közgyűlésén, illetve az ugyanebben az évben szervezett Amerikai Államok Szervezetének Közgyűlésén is az etnofejlődés programját hirdették meg. Ebben az időszakban számos új szervezet jelent meg:

²³ *Laura Girando*: La questione indigena in America Latina, Roma, Carocci Editore, 2009, 39-44.

²⁴ *Oscar Arze Quintanilla*: Del indigenismo a la indianidad: cincuenta años del indigenismo continental. In: Indianismo e indigenismo en América, Madrid, Alianza Editorial, 1990, 21-27.

²⁵ Az új nemzedék jeles képviselői például Arturo Warman és Guillermo Bonfil Batalla.

1975-ben alapították meg a Bennszülött Népek Világtanácsát, 1977-ben Panamában megszervezték az Első Közép-Amerikai Bennszülött Kongresszust. 1980-tól működik a ma is egyik legfontosabb szervezet, a Dél-Amerikai Bennszülött Tanács (CISA)²⁶, melynek az ENSZ Szociális és Gazdasági Tanácsában konzultációs státusza van. A közép-amerikai bennszülött népek képviselőtét a CICA (Közép-Amerikai Bennszülött Tanács) látja el 1995-től. Egy másik fontos szervezet a COICA, mely az amazóniai térség 9 országának indián szervezeteit fogja össze 1984 óta. Az indián nők helyzete és képviselőt az utóbbi években egyre inkább előtérbe került. Egy kontinentális szervezet is alakult 1993-ban Enlace Continental de Mujeres Indígenas de América²⁷ néven, 2010-ben már a hatodik kontinentális találkozójukat szervezték meg.

1990-ben rendezték meg a Bennszülött Népek Első Kontinentális Kongresszusát, tíz évvel később pedig az első Abya Yala Bennszülött Nemzetiségeinek és Népeinek Kontinentális Csúcsértekezletét²⁸. Abya Yala a panamai kuna indiánok által az amerikai kontinens megnevezésére használt kifejezés, az utóbbi években számos szervezet kezdte el használni az ősi szót név- és fogalomhasználatában. 2000-ben Peruban, Cuzcóban megszervezték az kecsua nyelv első világkongresszusát is, melyet 2002-ben egy újabb követett, Bolíviában, Cochabambában. 2010 novemberében ugyanebben a városban már a hatodik kongresszust szervezték meg²⁹. E kongresszus előzményei közé tartozik az 1987-es Cuzcói Kecua és Aymara Akadémiák Nemzeti és Nemzetközi Kongresszusa, melyet szintén több alkalommal szerveztek meg.

A nemzetközi és nemzeti jogalkotásban a 20. század második fele hozott változásokat az indiánkérdést illetően. Az Egyesült Nemzetek Szövetségének 1948-ban megszületett Emberi Jogok Egyetemes Nyilatkozata, majd 1966-ban két egyezség: a Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya, illetve a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya jelzi a folyamatok elindulását. A polgári és politikai jogok egyezségokmánya a kisebbségek problémájáról úgy fogalmaz, hogy a kisebbségeknek joguk van kultúrájuk, vallásuk, saját nyelvük gyakorlására. A 70-es évektől az ENSZ Diszkriminációellenes és Kisebbségvédelmi Albizottsága komolyan foglalkozni kezdett az őshonos népek helyzetével. 1986-ban készült el az albizottság felkérésére a Cobo-jelentés, mely igyekezett definiálni a bennszülött közösségeket. A Nemzetközi Munkaügyi Szervezet által 1989-ben elfogadott 169-es számú megállapodás a legfontosabb indiánkérdést érintő jogi eszköz,

²⁶ José Alcina Franch. El indigenismo en la actualidad. In: *Gazeta de Antropología*, No. 6., 1988.

²⁷ <http://www.enlacecontinentalmujeresindigenas.org/>

²⁸ <http://www.cumbreindigenabyayala.org/primer/>

²⁹ <http://www.hum.umss.edu.bo/index.php/congresoquechua>

melynek szövegezésében már megjelent a „nép”, a „terület” a közösségi jogok kifejezés is. A 169-es számú megállapodás nagyban hozzájárult a térség alkotmányos reformfolyamataihoz, az őslakosok jogainak gyakorlásához³⁰.

A 20. század utolsó negyede számos latin-amerikai országban jelentős indián megmozdulásokat hozott magával, melyekre néhol komoly, véres válasz és elnyomás érkezett a kormányok részéről. Az egyik legkirívóbb eset, a több, mint három évtizeden át tartó guatemalai fegyveres konfliktus pár évvel korábbi időszakban indult el. A guatemalai forradalom veresége után, a hatvanas évektől kezdve egy olyan korszak kezdődött, mely legjellemzőbb elemei az indián lakosság elnyomása, üldözése, pusztítása volt. A bevezetett diktatórikus rendszer ellen alakuló gerillamozgalom akcióira a kormány és a hadsereg válasza igen kegyetlen volt, a 80-as évek történéseit ma már az ENSZ is maya népiirtásként kezeli, az időszak mérlege mintegy 200 ezer halott és 45 ezer eltűnt, e mellett indiánok ezrei hagyták el az országot³¹.

A nyolcvanas, kilencvenes évekre az indián mozgalmak és szervezetek (már saját indián vezetőkkel) a politikában is megjelenő erőkké váltak, az ezt segítő körülmények közé sorolhatók a kontinensen lezajló demokratizálódási folyamatok, az egyre erősebb nemzetközi támogatás és a kisebbségi jogalkotás is. Általában a populista politikák, szélsőbaloldali csoportok mozgósították az indián csoportokat, mint paraszti csoportokat. Egyes országokban az indiánkérdés gerillamozgalmakkal, majd az ezekből kifejlődő terrorista akciókkal is összefüggésbe került (mint például Peruban az indián, illetve indiánmesztic származású egyetemi fiatalok által alapított Fényes Ösvény szervezet, vagy a hatvanas években megszülető Kolumbia Forradalmi Fegyveres Erői (FARC) tevékenysége). Máshol a parasztságot érintő politikák meszticjellegűek voltak, azaz nem kötötték össze azt az indián problémával (például a sandinisták esetében Nicaraguában, ahol azonban e politika a hondurasi határ mentén élő miszkító indiánokkal komoly konfliktus forrásává vált)³².

A 80-as években megjelenő neoliberális politikák csorbították az éppen megszülető és még törekény önállóságát az indián közösségeknek. A közösségi földek elvesztése, indiánok elűzése bizonyos földterületekről, mezőgazdasági fizetések csökkenése jellemzi az időszakot. Egyes régiókban multinacionális cégek igyekeztek értékes (olajban, egyéb ásványkincsben, erdőkben gazdag) területeket

³⁰ Berkics Erika: A latin-amerikai nyelvi etnikai mozaik. In: *Külgügyi Szemle*, VII. évf., 2008. 3. szám, 126-127.

³¹ Milagros López de Guereño: Histórica condena a 150 años contra un ex militar guatemalteco por el genocidio de indígenas. In: *La Voz de Galicia*, 2009 szeptember 2., http://www.lavozdeg Galicia.es/mundo/2009/09/02/0003_7943427.htm

³² Ramón Máiz: i. m. 143.

megszerezni, sokszor erőszakkal³³. Erre válaszként a 90-es évektől ismét az indián mozgalmak fellendülését láthatjuk, ezek célja földjeik védelme, egyéni és közösségi jogaik követelése³⁴. Mexikóban az 1994-ben kirobbant zapatista felkelés szolgál például, melynek közvetlen előzménye Carlos Salinas elnöksége alatt az amerikai gazdasági érdekeket szolgáló Észak-Amerikai Szabadkereskedelmi Egyezmény aláírása és a közösségi földek kisajátítása volt. Ecuadorban 1990-től felkelések egész sorát láthatjuk, ezek mögött az egyik legfontosabb latin-amerikai indián szervezet, az 1986-ban alakult CONAIE³⁵, illetve az 1994-ben megalapított indián politikai mozgalom, a Pachakutik³⁶ állnak. A latin-amerikai országok közül éppen Ecuador az, ahol a legszervezettebbnek mondható az indián politikai részvétel, bár az utóbbi években szinte minden országban a politikai pártok számának növekedését és az indián politikusok egyre magasabb beosztásokban történő megjelenését tapasztalhatjuk. Bolíviában már 2003-ban indián minisztereket nevezett ki a Sánchez de Lozadát leváltó Carlos Mesa elnök, míg 2005 decemberében az ország első indián származású elnökét is megválasztották Evo Morales személyében.

Az őslakosokat érintő alkotmányos reformok néhány országban már a 80-as évek második felében (Guatemala, Nicaragua, Brazília), szélesebb körben pedig a 90-es években (Mexikó, Kolumbia, Peru, Ecuador, Venezuela) jelentek meg. Számos ország alkotmánya ma már teljes mértékben vagy részlegesen elismeri az őslakos közösségeket és kultúrákat, a közösségi földeket, megjelenik a sokkultúrájú nemzet definíciója, hivatalos nyelvként vagy kulturális örökségként tartják számon az indián nyelveket és biztosítják a kétnyelvű, illetve interkulturális oktatáshoz való jogot.

Egyre jobban előtérbe kerülnek azok az igények, melyek szerint az őslakosok saját autonómiát, intézményeket, illetve nagyobb politikai részvételt szeretnének elérni. Az utóbbi években megjelenő indián értelmiségi vezető réteg, az egyre nagyobb számú, az őslakosok jogait védő szervezet és politikai párt, illetve ezek kontinentális hálójá és együttműködése, a nem kormányzati szintű szervezetek, az ENSZ és más nemzetközi intézmények támogatása, illetve a térségben zajló politikai folyamatok mind afelé mutatnak, hogy az elkövetkező években minden valószínűség szerint a latin-amerikai társadalmak e rétege aktív részese lesz a térségben zajló gazdasági és politikai folyamatoknak.

³³ Uo. 145.

³⁴ A témában lásd még: *Anderle Ádám*: Indián irredenta? In: *Külgügyi Szemle*, VII. évf., 2008. 3. szám, 140–153.

³⁵ Confederación de Nacionalidades Indígenas del Ecuador, <http://www.conaie.org/>

³⁶ Movimiento de Unidad Plurinacional Pachakutik Nuevo País, <http://www.pachakutik.org.ec/home/index.php>